

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

Autor recenzowanej pracy doktorskiej:

ks. mgr lic. Marcin Jakubiak

Tytuł recenzowanej pracy doktorskiej:

Próba liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara, Kraków 2023, ss. 244 [standardowy wydruk komputerowy]

Praca doktorska napisana na seminarium z teologii dogmatycznej na UPJP II w Krakowie

Promotor pracy:

ks. dr hab. prof. UPJPII Robert J. Woźniak

Recenzent:

ks. prof. dr hab. Bogusław Migut

Katedra Teologii Liturgii

Instytut Nauk Teologicznych

Wydział Teologii KUL

Ważnym zagadnieniem w ramach samego pojmowania teologii oraz z perspektywy metodologii teologicznej jest odpowiedź na pytanie o miejsce liturgii w teologii oraz o kształt dyscypliny teologicznej zajmującej się liturgią. Po tym jak podjąłem się próby odpowiedzi na te pytania w swoim opracowaniu (*Liturgia jako teologia żywa*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2019), cieszy mnie jeszcze bardziej każdy wysiłek teologa, w tym przypadku doktoranta i jego promotora, zmierzający do pogłębienia rozumienia liturgii, ale też jej doniosłego miejsca nie tylko w życiu Kościoła, ale także w teologii akademickiej.

Przeanalizowanie miejsca liturgii w topice teologicznej, przyznawane jej przez większość polskich dogmatyków oraz miejsce liturgii wśród dyscyplin teologicznych, jakie jest jej w polskiej teologii najczęściej przyznawane, nie odpowiada temu, na co wskazywał Sobór Watykański II (KL 16, DFK 16). Wyraźnie widać traktowanie liturgii jako zagadnienia nieistotnego dla teologii, a dyscypliny zajmującej się liturgią wyłącznie jako części teologii pastoralnej. Czymś wyjątkowym w języku polskim jest podręcznik José Moralesa (*Wprowadzenie do teologii*, tłum. P. Rak, Kraków: Wydawnictwo M 2006, s. 331-348), który nie dzieli teologii na systematyczną i praktyczną, ale wszystkie jej subdyscypliny ustawia na tym samym poziomie. W ich strukturze pierwsze miejsce zajmuje teologia fundamentalna, teologia dogmatyczna, teologia moralna, teologia duchowości, teologii pastoralna, liturgia święta i teologia ekumeniczna. Takie ujęcie metodologiczne odpowiada bardziej prawdzie teologii jako dyscypliny naukowej. Morales podkreśla, że struktura podanych przez niego dyscyplin teologicznych nie stanowi wyłącznie listy komponentów teologii, ale same ich „nazwy wskazują, że powinny one przenikać całą teologiczną działalność”. Zauważa on też, że w rzeczywistości poszczególne funkcje teologii w samej swej naturze ciągną do jedności. Funkcji apologetycznej nie można oddzielić od dogmatycznej, a pozytywnej od spekulatywnej,

praktycznej od teoretycznej. Ponadto warto zauważyć, że nie używa on nazwy „liturgika”, lecz mówi o liturgii świętej, podobnie jak czynią to Konstytucja o liturgii świętej (16) i Dekret o formacji kapłanów (16), a do czego nawiązuje też nowe *Ratio fundamentalis* z 2016 roku

Najwyraźniejszą oznaką nowej tendencji w teologii jest twórczość Josepha Ratzingera – papieża Benedykta XVI, w której nie tylko jest wiele miejsca na liturgię, ale jest to też teologia liturgiczna, gdyż wypływa z życia liturgią i służy życiu chrześcijańskiemu jako uwielbieniu Boga. Cyryl O'Regan, profesor Uniwersytetu Notre Dame (USA, IN) mówi wręcz o „imperatywie doksologicznej” w teologii Ratzingera – Benedykta XVI, a tym samym o centralnym miejscu modlitwy i liturgii w jego twórczości. Podobnie jak Ratzinger, Robert Taft dostrzega, że w pewnym bardzo realnym sensie każda prawdziwie chrześcijańska teologia musi być teologią liturgiczną, w sensie doksologiczną, badającą niekończące się, zbawcze działanie Boga oraz modlitewną odpowiedź, jaką od wieków dają na nią ludzie. W przeciwnym wypadku nasza teologia nie będzie badaniem tego, jak zbawia ludzi żyjący Bóg.

W teologii polskiej pocieszające jest jednak to, że wśród młodszego grona dogmatyków pojawili się teologowie sięgający do liturgii i do liturgicznego modelu teologii. Reprezentują oni dwa środowiska teologiczne: Toruń i Kraków, a łączą ich studia z dogmatyki na Uniwersytecie Nawarry w Pampelunie. Pierwszy z nich, ks. prof. Piotr Roszak związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, na polu swoich badań naukowych umieścił liturgię mozarabską i posiada dużą wrażliwość na liturgiczny wymiar teologii. Ksiądz prof. Robert Woźniak, dogmatyk z Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, promotor tej rozprawy, wraz z ks. drem Krzysztofem Porosło, przygotowali chociażby podręcznik do sakramentologii, oparty na liturgicznym czy też mistagogicznym (misterium, celebrowanie, życie) modelu teologii (*Znaki tajemnicy. Sakramenty w teorii i praktyce Kościoła*, red. K. Porosło, R.J. Woźniak, Kraków: WAM 2018).

Syntezie teologii i liturgii służy teologia liturgiczna, pojmowana w sensie ścisłym, posiada różne jej odmiany, czy też modele. Pierwszym z nich jest teologia liturgiczna, która właściwie rozumie liturgię, a treści jej celebrowania, w tym zwłaszcza eucharystię, uznaje za nieodłączny element teologii (Vagaggini). Drugi model to teologia liturgiczna szkoły rzymskiej, której twórcami są głównie Marsili i Triacca. Stworzyli oni teologię w funkcji liturgii, skupiając swoje badania nad celebrowaniem liturgicznym, zwłaszcza eucharystią. Z tej perspektywy ukazują oni zbawcze Misterium Chrystusa oraz życie chrześcijańskie. Trzeci model to amerykańska teologia liturgiczna nazywana od głównych twórców teologią liturgiczną „Schmemmann-Kavanagh-Fagerberg”. Nie skupia się on na samej celebrowaniu liturgicznej, lecz jako paradygmat kulturowy stosuje ją do doktryny chrześcijańskiej, a jeszcze

w większym stopniu do życia (*liturgical asceticism*). Nie ulega wątpliwości, że wszystkie te modele usiłują dokonać bardzo potrzebnej syntezy teologii w oparciu o liturgię, która ze względu na to, że łączy sobie misterium zbawcze (M), celebrację (A) i życie chrześcijańskie (V), do tego celu szczególnie się nadaje. Wydaje się jednak, że najlepszą nazwa dla takiej syntezy teologii byłaby „teologia mistagogiczna”.

1. OMÓWIENIE ROZPRAWY

Przedstawiona do recenzji praca doktorska to obszerne opracowanie, które w swej strukturze zawiera trzy rozdziały, poprzedzone opisem bibliograficznym pracy, spisem treści wykazem skrótów i wstępem (s. 7-15), a zwieńczonych zakończeniem (s. 225-228) i obszernym spisem bibliografii (s. 229-244).

Rozdział pierwszy (s. 16-80) nosi tytuł: „Balthasara koncepcja dramatu”. Doktorant wychodzi od stwierdzenia, że Von Balthasar relację pomiędzy Bogiem a światem i znajdującym się w nim człowiekiem opisuje on za pomocą kategorii dramatycznych. Między niebem a ziemią rozgrywa się Bosko-ludzki dramat, którego głównym Aktorem jest sam Bóg. Na teodramatycznej scenie jest jednak miejsce także dla człowieka, który nie jest biernym widzem, lecz aktywnym uczestnikiem boskiego dramatu. W rozdziale tym, będącym wstępem do teologii dramatu Von Balthasara doktorant wychodzi od opisu motywu teatru świata, analizuje historię tej metafory, by nie tylko dostrzec w niej elementy pozwalające na teologiczną interpretację egzystencji, ale również stworzyć potrzebne dla teologii dramatyczne instrumentarium (paragraf pierwszy). Doktorant zauważa, że Von Balthasar przedstawiając kategorie dramatyczne wymienia i omawia triadę produkcji, do której należą autor, aktor i reżyser (paragraf drugi), oraz triadę realizacji, na którą składają się przedstawienie, publiczność i horyzont (paragraf trzeci). W czwartym paragrafie doktorant dokonuje wprowadzenia w teologię dramatu Von Balthasara, opisując kolejno: konieczność teologii dramatu, tematykę tej teologii, scenę boskiego dramatu oraz głównych aktorów teodramatycznej sceny (Izrael, Kościół, Maryja, jednostka, aniołowie i demony).

Drugi rozdział, noszący tytuł: „W drodze do teologicznej teorii czynu: dramat teologiczny” (s. 81-160), podzielony został także na cztery paragrafy. W nim doktorant koncentruje uwagę najpierw na trynitologii Von Balthasara, gdzie omawia zagadnienia: Trójca immanentna a Trójca ekonomiczna, wewnątrztrynitarne relacje w boskim dramacie, i Trójce historiozbawczą. Drugi paragraf stanowi prezentację dramatu chrystologicznego z takimi elementami jak: wcielenie, wydarzenia przedpaschalne, posłannictwo i posłuszeństwo, krzyż, paschalne uwielbienie i relacja Syna do Ojca jako Eucharystia. Soteriologia dramatyczna

znajduje swoje omówienie w paragrafie trzecim, a Von Balthasara teoria czynu w paragrafie czwartym.

Rozdział trzeci został zatytułowany: „Teodramatyka jako teoria liturgicznego czynu” (s. 161-224) i składa się z pięciu paragrafów. W pierwszym paragrafie doktorant podaje definicję liturgii, a w drugim przywołuje teksty Von Balthasara poświęcone liturgii, niesłusznie nazwane tutaj tekstami liturgicznymi. Trzeci paragraf przywołuje trynitologiczny i chrystologiczny fundament liturgii. Czwarty paragraf ukazuje liturgię jako wydarzenie dramatyczne, a piąty jako czyn bosko-ludzki.

2. OCENA ROZPRAWY

Moja recenzja rozprawy doktorskiej odniesie się najpierw do zasadności tematu i jego sformułowania, a tym samym do problemu badawczego, a następnie oceni przyjętą metodę i strukturę pracy, by potem przyjrzeć się literaturze, zwłaszcza źródłowej i ocenić stopień jej wykorzystania oraz ocenić warstwę przypisów jako towarzyszących głównym analizom i wnioskom rozprawy. W recenzji pracy doktorskiej znajdzie się następnie jej ocena merytoryczna, ale też ocena jej strony formalnej oraz stylu i języka. Zostaną też wykazane istotne osiągnięcia pracy oraz ważniejsze zastrzeżenia i pytania.

2.1. Zasadność tematu i jego sformułowanie

Sobór Watykański II wyraźnie dostrzegł potrzebę pogłębienia więzi pomiędzy teologią a liturgią. Kościół uznaje więc za bardzo doniosłe to, by liturgii nie sprowadzić do samej *ars*, czyli sztuki celebracji i głoszenia słowa, tym bardziej, by ich nie sprowadzić do czysto technicznych sprawności. Wystarczy tu przywołać Konstytucję o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* oraz Dekret o formacji kapłanów *Optatam totius*. W pierwszym ze wspomnianych dokumentów Kościół wskazuje się na liturgię jako na przedmiot „konieczny i ważniejszy” w seminariach i domach zakonnych, a za przedmiot zasadniczy na wydziałach teologicznych. W wykładzie liturgii wyraźnie akcentuje się aspekt teologiczny jako podstawę dla historycznego, duchowego, duszpasterskiego i prawnego. Konstytucja o Liturgii zobowiązuje też wykładowców innych przedmiotów teologicznych (teologia dogmatyczna, biblistyka, teologia duchowości i teologia pastoralna) do takiego przedstawiania misterium Chrystusa i dziejów zbawienia, aby dzięki temu związek tych przedmiotów z liturgią i jednolitość formacji kapłańskiej były wyraźnie dostrzegalne. Aspekt liturgiczny – celebracja wiary jako uobecnienie wydarzeń zbawczych winien być obecny w poszczególnych dyscyplinach teologicznych (por. KL 16). Dekret o formacji kapłanów wskazuje na konieczność więzi teologii dogmatycznej z ukazywaniem aspektu liturgicznego wykładanych prawd wiary. Alumni seminariów powinni

zyskać taką wiedzę, która pozwoliłaby uznać misteria zbawcze za zawsze obecne i działające w czynnościach liturgicznych (por. DFK 16). Pozostałe przedmioty teologiczne winny „nabierać świeżości” dzięki żywшему powiązaniu ich z misterium Chrystusa i historią zbawienia (por. tamże).

Na słuszność podjętego tematu wskazuje przede wszystkim to, że powyższe wskazania Kościoła są żywo obecne w teologii Hansa Ursa Von Balthasara, która rozwijając się w różnych kierunkach i specjalizacjach nieustannie powinna pamiętać o swej jedności i spójności. Recenzowana praca stanowi dogłębne i szerokie zakresowo studium nie tylko treści, ale też sposobu uprawiania teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara, która w założeniu tej pracy posiada też wymiar liturgiczny. Doktorant dobrze widzi i rozumie potrzebę nadawania teologii charakteru duchowościowego (więź z życiem chrześcijańskim) oraz liturgiczno-sakramentalnego, który z jednej strony służy uwielbieniu Boga, z drugiej strony stosuje paradygmat uświęcenia i kultu, czyli paradygmat liturgiczny, a zarazem odsłania sakramentalny wymiar Bożego Objawienia.

Za słusznością podjętego tematu przemawia też nauczanie Kościoła współczesnego na temat konieczności studiowania Ojców Kościoła w teologii. I choć Hans Urs von Balthasar nie jest Ojcem Kościoła, gdyż jego teologia przynależy do końca drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa, to jego teologia jest głęboko patrystyczna i zakorzeniona w Orygenesie, Augustynie, a zwłaszcza Maksymie Wyznawcy. Podobny styl wykładu teologicznego obecny jest w nauczaniu Soboru Watykańskiego II oraz w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*, którego nauczanie przesycone jest myślą patrystyczną i licznymi cytatami z Ojców Kościoła. Najważniejsze argumenty za studium Ojców Kościoła podaje Kongregacja ds. Wychowania Katolickiego w *Instrukcji o studium Ojców Kościoła w formacji kapłańskiej* z 10 listopada 1989 roku. Kongregacja stwierdza najpierw, że aktualny kontekst kulturowy podobny jest do tego, w którym żyli Ojcowie. Ojcowie są uprzywilejowanymi świadkami Tradycji, gdyż stoją najbliżej początków wiary. Niektórzy z nich byli nawet świadkami Tradycji Apostolskiej. Ponadto Ojcowie Kościoła przekazali przejrzystą i niezawodną metodę teologiczną, polegającą na odwoływaniu się do Pisma św., poczuciu Tradycji i ciągłym zgłębianiu treści Objawienia oraz poczucie tajemnicy i doświadczenie elementu boskiego. W końcu pisma Ojców składają się na bogactwo kulturowe, duchowe i apostołskie współczesnego im świata, a tym samym zawiera liczne wskazania dla życia duchowego, intelektualnego i społecznego we współczesnym świecie.

Samo sformułowanie tematu jest właściwe, a nawet bardzo precyzyjne. Odpowiada ono treści i formie teologicznej twórczości Hansa Ursa von Balthasara. Treść pracy jest w pełni

zgodna z podjętym tematem. Dyskusyjne może być tylko użycie słowa „próba”, gdyż każda taka reinterpretacja jakiejś myśli posiada charakter „usiłowania”, czyli „próby”. Jeśli nawet przyjmujemy za słuszne takie sformułowanie, to w zakończeniu pracy brakuje stwierdzenia, czy ta próba jest udana.

2.2. Problem badawczy, struktura i metoda rozprawy

Problem badawczy recenzowanej rozprawy jasno wynika z tematu pracy. Zgodnie ze sztuką pisania rozprawy doktorskiej i każdej innej pracy naukowej, problem badawczy zostaje jasno opisany we wstępie do pracy i składa się z szeregu pytań. Problem ten jest ważny dla badań teologicznych i to nie tylko w zakresie liturgii, ale też dla teologii jako całości. Doktorant stwierdza we wstępie: „Zasadniczą kwestią tej pracy jest związek pomiędzy teologią dramatu Balthasara a teologią liturgii. Czy uprawniona jest liturgiczna interpretacja teologii dramatu Balthasara? Naszą hipotezą jest twierdząca odpowiedź na tak postawione pytanie” (s. 10). Następnie doktorant stawia cały szereg pytań, które znajdują swą odpowiedź tak w korpusie pracy, jak i w jej zakończeniu. Pytania te brzmią: „Jakie korelacje występują między teologią boskiego dramatu a teologią liturgii? W jaki sposób można zastosować teodramatykę w teologicznych rozważaniach o liturgii? Co teodramatyczna koncepcja Bazylejczyka może wnieść do rozumienia liturgii? Dlaczego liturgia jest tak ściśle związana z boskim dramatem? Dlaczego dramatyczna soteriologia Balthasara jest tak bardzo liturgiczna?” (s. 10).

Właściwa struktura każdego opracowania w dużym stopniu warunkuje osiągnięcie zamierzonego celu. W zasadzie struktura, jako układ treści pracy, została ukazana powyżej w omówieniu rozprawy (punkt 1). W tej części uwaga zostanie skupiona głównie na stronie formalnej. Myśl prowadzona jest konsekwentnie poprzez poszczególne etapy analiz i prezentacji zagadnienia.

We wstępie Doktorant przedstawia istotne założenia metodologiczne swoich badań i samej rozprawy. Tłumaczy w nim główny problem pracy i wskazuje jej cel, prezentuje literaturę źródłową, wyjaśnia przyjętą metodę oraz zapowiada treść pracy.

Zakończenie pracy jest zebraniem i nazwaniem najważniejszych wniosków z przeprowadzonych analiz, co we właściwy sposób podsumowuje całość pracy (s. 225-228). Wyraźnie koresponduje ono z zakończeniami poszczególnych rozdziałów. Krytyczną uwagą jest jednak to, że zawiera ono niepotrzebnie przypisy. Przypisy we wstępie są w pełni uzasadnione, gdyż ten ukazuje problem badawczy na tle dotychczasowych badań oraz opisuje źródła i opracowania. Zakończenie pracy winno mieć charakter twórczy i indywidualny. Wnioski winny być konsekwencją badań napisanej pracy. Zakończenie ma rzeczywiście taki charakter, stąd jeszcze bardziej niezrozumiałe są zawarte w nim przypisy.

Recenzowana rozprawa, oprócz zakończeń poszczególnych rozdziałów, zawiera także wstępy do poszczególnych części pracy. Doktorant zapowiada w tych wstępach treść rozdziałów, łącząc ją z poprzednim rozdziałem i tematem pracy. Zakończenia są merytorycznym podsumowaniem treści rozdziałów, ale też otwierają te treści na to, co będzie w następnym rozdziale. Dzięki tym wstępom i zakończeniom rozdziałów praca bardzo zyskuje na spójności i wskazuje na umiejętność prowadzenia i syntezy myśli przez autora rozprawy. Doktorant właściwie korzysta z materiału o charakterze źródłowym, dostrzegając najważniejsze treści i idee. Umie też tworzyć, na podstawie wcześniej przedstawionych analiz, konieczne dla podjętego tematu syntezy i propozycje. Pozwoliło to nadać całemu opracowaniu wewnętrzną spójność i ciągłość myśli.

Praca zyskałaby jednak jeszcze na większej spójności, gdyby nie tylko ostatni rozdział, ale też drugi, a nawet pierwszy w swoich tytułach zawierały odniesienie do liturgii oraz mocniej w swej treści ukazywałyby liturgiczną interpretacją dramatu (rozdział pierwszy) i liturgiczną (uświęcenie i kult) dramatu teologicznego. Wtedy ostatni, trzeci rozdział byłby ich rozszerzeniem i podsumowaniem. Oczywiście ta propozycja nie podważa ani struktury, ani treści, ale wypływa z troski o większą zwartość pracy. W praktyce bowiem, patrząc na tytuły rozdziałów tylko ostatni rozdział odpowiada wprost na problem badawczy. Tymczasem w treści pierwszego i drugiego rozdziału są obecne elementy, odpowiadające paradygmatowi liturgii.

2.3. Źródła i opracowania. Bibliografia i przypisy

Doktorant dał wyraz dużej pracowitości, gdy podjął się przeanalizowania tak licznych źródeł i opracowań (s. 229-244). Obszerny wykaz pozycji bibliograficznych składa się z czterech części. Część pierwsza to Pismo Święte i dokumenty Kościoła. Część druga to źródła, do których doktorant zalicza najpierw Teodramatykę Hansa Ursa von Balthasara, a następnie pozostałe jego dzieła. Część trzecią stanowią opracowania teologii Hansa Ursa von Balthasara, a czwartą literatura pomocnicza.

Dzięki całości spisu bibliograficznego czytelnik ma jednoznaczny obraz analizowanej literatury, w czym istotnie pomaga bogactwo odnośników zawartych w przypisach. Przypisy we właściwy sposób towarzyszą poszczególnym fragmentom rozprawy, dokumentując prowadzone analizy, stawiane tezy i wyciągane wnioski. Poszczególne pozycje są opisane w całej pracy w systemie przecinkowym. W całej pracy liczba przypisów zachowuje słuszny umiar i dużą staranność w ich sporządzaniu. Szkoda jednak, że doktorant nie zachował zasady ciągłości numeracji przypisów w jednym rozdziale, a nie w całej pracy. W ten sposób osiągnął liczbę 916 w numeracji przypisów.

2.4. Formalna strona pracy: język i styl

W warstwie językowej trzeba podkreślić jej dojrzałość i precyzję terminologiczną. Język pracy jest nie tylko poprawny, ale charakteryzuje go duża płynność i konsekwencja. W pracy obecne są tylko nieliczne literówki. Doktorant niewątpliwie musiał włożyć dużo wysiłku w przygotowanie pracy w tak precyzyjnym języku, za co należy mu się uznanie. Z pewnością efekt ten nie byłby możliwy bez wkładu promotora.

Patrząc na korpus pracy od strony formalnej wydaje się, że wystarczyłyby w nim cytaty z Balthasara po polsku. Jeżeli doktorant chciał przywołać ważniejsze teksty z oryginałów, winien umieścić je w przypisach. Od strony graficznej cytaty w cytatach umieszcza się albo w cudzysłowie francuskim lub pomiędzy apostrofami.

2.5. Merytoryczna ocena i osiągnięcia rozprawy

Rozprawa doktorska ks. Marcina Jakubiaka to godny pochwały owoc jego kilkuletnich studiów specjalistycznych z teologii na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie, pomocy profesorów, zwłaszcza promotora – ks. prof. Roberta Woźniaka, jak i jego osobistych badań i poszukiwań naukowych w zakresie teologii. Opracowanie to stanowi cenny punkt odniesienia dla wszystkich badaczy teologii Hansa Ursa von Balthasara oraz tworzenia syntezy teologicznej w postaci teologii liturgicznej.

Rozprawa ta jest opracowaniem o zasięgu interdyscyplinarnym: teologia dogmatyczna, teologia liturgiczna, patrystyka i duchowość chrześcijańska. Doktorant nieustannie ukazuje koncepcję relacji pomiędzy dogmatem, liturgią i życiem chrześcijańskim. Zagadnienie to jest fundamentalne we współczesnym Kościele, ale też w ramach ogólnie pojętej metodologii teologicznej. Należy się spodziewać, że prace tego typu przyczynią się do obalenia stereotypu rozdzielającego tzw. „właściwą teologię” od liturgii. Praca ta jest bardzo dobrym przykładem teologii liturgicznej. Dodatkowym walorem tej pracy jest ukazanie relacji *lex credendi* do *lex orandi* w perspektywie teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara.

Najważniejszym jej osiągnięciem jest bardzo dobra i ciekawa z punktu widzenia poznawczego analiza teologii dramatycznej omawianego teologa. Świadczy to o dociekliwości doktoranta i dogłębnego zrozumienia „dramatu” jako modelu teologicznego Hansa Ursa von Balthasara. Odpowiedź na główny problem badawczy zawarta jest w trzech rozdziałach recenzowanej rozprawy. Doktorant najpierw dokładnie przeanalizował i ukazał koncepcję dramatu Balthasara. Następnie skupił się na analizie najważniejszych traktatów teologii dramatycznej Balthasara. W końcu ukazał teodramatykę jako teorię liturgicznego czynu.

Najważniejsze osiągnięcie tej pracy zawarte jest w podsumowującym całość badań stwierdzeniu, że teologia dramatu Balthasara okazuje się otwarta na teologię liturgii, a liturgia i teologia liturgiczna otwarte na teologię dramatu. Podjęta przez autora próba liturgicznej interpretacji teodramatu pozwala dostrzec zarówno liturgiczny charakter boskiego dramatu, jak i dramatyczną naturę liturgii. Sam Balthasar mógł mieć świadomość tego, jak bardzo jego teodramatyczna koncepcja jest równocześnie liturgiczna. Nie tylko w swojej teologii, lecz przede wszystkim w swoim życiu wskazywał na konieczność naśladowania Chrystusa, który rozdaje siebie w Eucharystii.

2.6. Pytania i wątpliwości

Po zapoznaniu się z rozprawą stwierdzam, że stwierdzenia w niej zawarte nie budzą wątpliwości. Pragnę jednak postawić dwa pytania. Pierwsze pytanie, która z przedstawionych we wprowadzeniu do mojej recenzji, koncepcji teologii liturgicznej najbardziej odpowiadałaby teologii teodramatycznej von Balthasara? Drugie pytanie, chciałbym zapytać o wzajemną relację teologii liturgicznej i teologii liturgii, a w tym pytaniu jeszcze bardziej o to, czy słuszne jest ich utożsamianie?

3. WNIOSEK KOŃCOWY

Należy stwierdzić, że wybrany problem pracy, jak i jego ujęcie w podanym tytule pracy – *Próba liturgicznej interpretacji teologii dramatycznej Hansa Ursa von Balthasara* – spełniają wymogi metodologiczne. Problem główny trzeba uznać za istotny, mający duży stopień aktualności i wymagający opracowania, natomiast sformułowanie tematu wskazuje na ten problem i na nieodzowną bazę źródłową. Ks. mgr Marcin Jakubiak zarówno swoimi studiami specjalistycznymi z teologii, jak i zwłaszcza swoją rozprawą doktorską dojrzałe i z dużą kompetencją wpisuje się we współczesne badania naukowe nad teologią dramatyczną. Doktorant daje wyraz swojego dużego potencjału naukowego, czego wyrazem jest przede wszystkim jego orientacja w odnośnej literaturze teologiczno-liturgicznej i publikacjach z omawianego zakresu. Powyższa ocena recenzowanej rozprawy doktorskiej księdza mgra lic. Marcina Jakubiaka upoważnia do stwierdzenia, że spełnia ona wymogi stawiane w Polsce tego typu pracom, w związku z czym wnoszę o dopuszczenie jej Autora do dalszych etapów przewodu doktorskiego na UPJPII w Krakowie.

Ks. Bogusław Migut

Houston, dn. 11 września 2023 r.